

FÜZETEK

A Magyar—Török Baráti Társaság időszaki lapja
Macar—Türk Dostluk Derneği Yayını

- Üç ayda bir çıkar -

Horváth Gábor külügyminisztériumi szóvivő tájékoztatója

Martonyi János külügyminiszter hivatalos törökországi látogatásáról

Martonyi János külügyminiszter 2001. január 22–24. között hivatalos látogatást tett Törökországban. Meghívójával, İsmail Cem török külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén Martonyi János hangsúlyozta, hogy a magyar-török kapcsolatok élénkebbé váltak, a két ország közös érdeke az együttműködés dinamikus továbbfejlesztése, amelynek lendületét gazdasági és kereskedelmi téren is kamatoztatni kell. Rámutatott, hogy a magyar fél a gazdag történelmi hagyományokra visszatekintő kapcsolatokra és a meglévő jó együttműködésre, valamint a NATO szövetségi viszonyra építve minden téren a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére törekszik. Hangsúlyozta, hogy Magyarország új kül gazdasági stratégiájában Törökországot kiemelt relációként kezeli. Rámutatott arra is, hogy a növekvő kereskedelmi forgalom számára újabb ösztönzést kínálhat a két ország közötti befektetési kapcsolatok bővülése. Kijelentette, hogy Magyarország várja az újabb török befektetőket, hiszen e téren az eddigi tapasztalatok rendkívül pozitívak, és számos területen kínálkoznak további lehetőségek.

A két külügyminiszter egyetértett abban, hogy ösztönözni kell az üzletemberek rendszeres találkozóit, amelyek a lehetőségek feltárásának és kiaknázásának leghatékonyabb közvetlen fórumai. Leszögezték, hogy a gazdasági együttműködést közvetlenül elősegíti a kulturális kapcsolatok erősítése és az idegenforgalom kínálta lehetőségek kihasználása. Martonyi János és İsmail Cem egyaránt úgy ítélte meg, hogy a jó politikai, a bővülő gazdasági kapcsolatok mellett mindkét fél érdeke a kulturális kapcsolatok elmélyítése. Martonyi János jelezte: számítnak arra, hogy török diákok a korábbi kedvező tapasztalatok alapján nagyobb számban tanulnak majd magyar egyetemeken.

Martonyi János elmondta, hogy a magyar-török gazdasági együttműködés terén új lehetőséget tárhatna fel, ha Magyarország megfigyelői státust kapna a Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködési Szervezetben, amihez kérte török partnere támogatását. Martonyi János kijelentette: Magyarország Törökországot hídnak tekinti a közép-ázsiai, valamint a közép- és közel-keleti országok felé.

İsmail Cem török külügyminiszter átfogó tájékoztatót adott a közép-ázsiai országok helyzetéről és a térség fejlő-

désének irányairól, ami magyar megítélés szerint hasznos támpontokat nyújtott Magyarország térségbeli politikai és gazdasági kapcsolatépítési törekvéseinek megvalósításához. A török külügyminiszter kifejtette, hogy országa fontos partnerként tekint Magyarországra a közép-európai térségben.

Martonyi János és İsmail Cem nemzetközi kérdésekről szólva egyetértett abban, hogy a jugoszláviai, majd a szerbiai demokratikus fordulat az egész délkelet-európai térség stabilitása szempontjából meghatározó fejleményt jelentett, s az így adódó hosszú távú lehetőségeket nemzetközi támogatással és a kapcsolatok bővítésével is erősíteni kell. Részletesen áttekintették a délkelet-európai térség politikai és biztonsági kilátásaival kapcsolatos kérdéseket, valamint a nemzetközi közösség szerepvállalásának lehetőségeit. Más regionális kérdéseket érintve a magyar külügyminiszter elismeréssel szólt arról a szerepről, amelyet Törökország a közel-keleti békefolyamat továbbvitelében vállalt.

İsmail Cem köszönetét fejezte ki Martonyi Jánosnak azért a készségért, hogy Magyarország kész megosztani Törökországgal az Európai Unióval folyó magyar tárgyalási folyamat tapasztalatait.

Martonyi János Bülent Ecevit török miniszterelnökkel folytatott megbeszélésén mindkét fél hangsúlyozta a két ország szövetségi együttműködésének fontosságát, valamint egyetértett abban is, hogy a két ország európai uniós csatlakozási perspektíváinak fényében tovább lehet bővíteni az együttműködést és a kapcsolatokat ezen a területen is.

A török kormányfő hangsúlyozta, hogy nagy elismeréssel adózik a demokratikus Magyarország eredményei iránt. Úgy értékelte, hogy a két NATO szövetségi ország között zökkenőmentes a kapcsolatok fejlődése, ugyanakkor kiemelte, hogy a gazdasági kapcsolatok nem érik el a lehetőségek szintjét.

Martonyi János tolmácsolta a török kormányfőnek Orbán Viktor miniszterelnök üdvözlését és megerősítette Bülent Ecevit magyarországi látogatásra szóló meghívását.

Martonyi János az Ankarai Egyetem hungarológiai tanszékén felavatta Rásonyi László turkológus professzor emléktábláját, valamint találkozott a tanszék hallgatóival. A beszédében érintett politikai kérdések mellett kiemelte, hogy a két ország múltja, jelene és a jövője is sok közös vonást

(Folytatás a következő oldalon!)

mutat; a két ország barátsága olyan gazdag történelmi-kulturális hagyományokra épül, mint a magyar és török népek közép-ázsiai együttélése, a korai nyelvi-kulturális kapcsolatok és az oszmán idők. Martonyi János szerint a magyarok tudják, hogy nyelvükben sok török jövevényszó van, s a külföldieknek is büszkén említik meg, hogy Magyarországon sok értékes török műemlék található. A külügyminiszter utalt arra, hogy az oszmán uralom történelmi léptékekkel mérve rövid időszakát leszámítva a két nép kapcsolatai szorosak, barátiak voltak, s a mai viszonyra jellemző, hogy az egykori ellenségek emléke is a közeledést szolgálja, így például Nagy Szulejmán szultán és Zrínyi Miklós szigetvári hős emlékműve ma a türelem és a megértés szép szimbóluma.

Martonyi János elmondta, hogy a két nép történelemben gyökerező barátságának kiemelkedő példája a magyar szabadságharcok vezetőinek törökországi befogadása, amelyre Rákóczi és Kossuth Tekirdagban és Kütahyában található szobra emlékeztet. Megemlíttette, hogy a közös kulturális múlt részét alkotja a török és az iszlám könyvnyomtatást megteremtő kolozsvári születésű Ibrahim Müteferrika, aki egyúttal fontos közvetítői szerepet töltött be a szultáni udvar és II. Rákóczi Ferenc fejedelem között; az isztambuli tűzoltóság megszervezője Széchenyi Ödön; Liszt Ferenc koncertjei és

Bartók Béla törökországi gyűjtései pedig a zenetörténet kiemelkedő részét alkotják.

Martonyi János beszédében kitért arra, hogy a két világháború között több száz török fiatal tanult, kutatott Magyarországon és Musztafa Kemál Atatürk, a független Török Köztársaság megteremtője meghívására magyar tudósok Rásonyi, Fekete, Halasi-Kun és Mészáros dolgozhattak Törökországban. A magyar diplomácia vezetője a Rásonyi László turkológus professzorról megemlékező emléktábla avatásakor méltatta a jeles turkológus munkásságát, aki egész életét a két nép közötti megértés elmélyítésének szentelte, aminek egyik legjelentősebb eleme az ankarai Hungarológiai Intézet, a mai hungarológiai tanszék elődjének felállítása és az intézet könyvtárának létrehozása.

A külügyminiszter átadta a magyar kormány ajándékát a hungarológiai tanszéknek. Mint elmondta, a kormány ajándékai könyvek és két műholdas magyar televíziós csatorna vételére alkalmas készülék lehetővé teszik a magyar múlt és jelen alaposabb megismerését, s szerepet játszhatnak abban, hogy a tanszék még teljesebben elláthassa legfontosabb feladatát: a magyar kultúra törökországi népszerűsítését, valamint a két nép kapcsolatrendszerének erősítését.

Emlékeim Rásonyi Lászlóról

Mint e számunkban hírül adtuk, Martonyi János külügyminiszter törökországi látogatása során emléktáblát avatott Rásonyi László tiszteletére az Ankarai Egyetem hungarológiai tanszékén. Ezen szívmelengető esemény kapcsán szeretném felvillantani emberi és tudói arculatának néhány vonását.

Kakuk Zsuzsa révén ismerkedtem meg vele, nem sokkal azután, hogy elvégeztem az egyetemet. A tanárom elmondta, hogy a Törökországból nemrégiben hazatért turkológus látása megromlott, s nem tud egyedül közlekedni, örülne, ha valaki elkísérné őt Ligeti Lajos kruszokjaira, melyekre az Erzsébet szálló éttermében került sor. (A kruszoktartás szokása — ha jól tudom — Melich Jánostól indult el, s célja egy adott szakma képviselőinek fehér asztal melletti oldott hangulatú beszélgetése volt.) Minthogy kiderült, a professzor a szemközti házban lakik (én a Bartók Béla úton, ő a Zenta utcában), szívesen mentem el vele egy ilyen összejövetelre. Amikor hazatérve elbúcsúztunk, Rásonyi László arra kért, hogy a jövőben inkább Németh Gyula hasonló, sokkal szerényebb helyen, a Verpeléti sörözőben (!) összegyűlő tudóstalálkozóra járjunk. Minthogy a legendás professzort, ellentétben Ligeti Lajossal, akinél még vizsgáztam is, eladdig nem ismertem közelebből, boldogan vállalkoztam erre. S nem bántam meg: hármunkon kívül ugyan csupán Schütz Ödön és az akkor éppen évekig hazánkban tartózkodó Hasan Eren számított a rendszeres résztvevők közé, de eszmecserejük mindig tudományos kérdések körül forgott (nem úgy mint az Erzsébetben, ahol inkább a személyeskedés dívott, persze a jelen nem lévők rovására). Sokat tanultam így a már 80 éves Németh Gyulától, aki a maga lassú modorában elemezte aktuális — főként szakmai, ritkábban szépirodalmi — olvasmányélményeit és mesélt készülő munkáiról. Jövet és menet viszont Rásonyi László fejtegetéseit hallgathattam, aki évtizedekkel korábban olvasott adatok százait sorolta emlékezetből, melyek hol etimológiai elgondolásait voltak hivatva alátámasztani, hol a Hunyadi család „török” eredetére vonatkoztak. Természetesen gyakran szólt gazdag személynévi gyűjtéséről is, melynek hatalmas cédulaanyaga íróasztalába zárva várta a végleges rendszerezést. Kompetencia hiányában e téren nem vállalkozhattam a

famulusi szerepre, ezt rövidebb ideig Mándoky István, majd Baski Imre töltötte be, aki mindmáig az onomasztikon szellemi örököse.

Németh Gyula halála után vége lett a közös sétáknak, kapcsolataink azonban nem szakadt meg. Rásonyi László a Türk Tarih Kurumu tiszteleti tagjaként rendszeresen kapta a társaság folyóiratát, a Belletent. Amikor egy új szám érkezett, a professzor úr felhívott telefonon: „Megjött a Belleten” — mondta, s ez azt jelentette, menjek át hozzájuk egy kiadós beszélgetésre, s hazafelé hönöm alatt szoríthatom a „török Századok” legfrissebb példányát. A szebbnél-szebb perzsaszőnyegekkel és más török dísz tárgyakkal berendezett lakás önmagában is élmény volt, s ehhez igen kedves fogadtatás járult. Piroska néni betolta a zsúrkocsit, amelyen tejszínes kávé kívül mindig akadt valami finom sütemény vagy más édesség is. Megindult a csevegés, ahol sokszor bizony a feleség vitte a szót, s szegény Laci bácsi, aki szintén szívesen előadta volna kedves teóriáit, kicsit háttérbe szorult. De szerény ember lévén, belenyugodott ebbe is.

Amikor ő beszélt, egy gazdag élet megannyi állomása tárult fel. Érthetően igen büszke volt arra, hogy Atatürk személyes meghívására került az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézetének élére. Hasonlóképpen jó érzéssel töltötte el, hogy első tanítványai közül többen a török tudományos élet meghatározó személyiségei lettek. Bartók törökországi útját, melyet ő szervezett meg, illetve a tőle kapott leveleket is gyakorta emlegette. Sokszor tért ki a Kolozsvári Egyetemen töltött időszakra is, melynek a háború vetett véget. Ritkábban hallottam viszont tőle a Keleti Gyűjteményben végzett tevékenységéről. Alkalomról-alkalomra elűjsárgolta viszont, meddig jutott a „Hidak a Dunán” című könyvével, melyet óriási erőfeszítéssel hozott tető alá — fáradhatatlan felesége közreműködésével, aki a gépelés mellett több nyelven is olvasott fel férjének.

Ma az ő sokszor megcsodált íróasztala mellett ülök az egyetemen. Mindig rá emlékeztet, hős küzdelmére a vaksággal, ami egy tudós számára talán a legszörnyűbb, ami érheti, s ilyenkor egy epizód különösen élesen rajzolódik ki előttem. Midőn az Akadémián átvette a Kőrösi Csoma Érmét, köszönetének kifejezése után az onomasztikon jelentőségére irányította a figyelmet, ezt a lehetőséget is megragadva, hogy segítséget kérjen. Utolsó mondata, mely egész életének foglalatát, számunkra pedig követendő példa lehet, ez volt: DUM SPIRO, SPERO!

♣ Dávid Géza

Osmanlı Devleti'nin "hayat öyküsü"*

Osmanlı tarihinde 17. yüzyıl sonlarına kadar üç dönem ve iki önemlice yapısal değişiklik göze çarpıyor. Birinci dönem başlangıçtan 15. yüzyılın ikinci yarısına, bazı bakımlardan 16. yüzyıl başlarına kadar sürüyor. Bu dönemi "seçenekler dönemi" olarak adlandırabiliriz. İlk zamanlar Osmanlı hükümdarları daha çok Roma İmparatorluğu'nu yıkan Cermen *Heerkönig*'lerine benziyor. Yani, kabile reisleri arasında bir tür *primi inter pares*. Kendilerine Bey diyorlar, otoriteleri maiyetlerindeki askerlere dayanıyor, başarılı kumandanlıkları ve bol ganimet de nüfuzlarının kaynağı oluyor. Mülkiyet biçimleri karışık; tımandan başlayarak özel toprak mülkiyetine, vakıflara ve manastırların ellerinde bırakılan yerlere kadar her türüne rastlayabiliyoruz ve hiçbirinin diğerleri karşısında önceliği yok. Beylik örgütü, vergilendirme düzeni ilkel; birbirine gevşek bir biçimde bağlı olan bölgeler ve gruplar arasında işbirliğini en başta ortak askerî girişimler sağlıyor. Osmanlıları destekleyenlerin çok renkliliği insanı şaşırtıyor. Sancaklarının altında, yüzeysel olarak Müslümanlaşmış göçebeler, Ortodoks Hristiyanlar, istikrar sağlamış bir Müslüman devlette boy gösteremeyecek mezhepten kişiler toplanmış vaziyette. Hükümdarların çevresinde Sünnilik uzun süre en zayıf ölçüde temsil ediliyor. Hakim olan dinî eğilim, tasavvufur. Her yerde (önde gelen çevrelerde de), 13. yüzyılda yaşamış olan Türk mutasavvıfı Yunus Emre'nin ilâhileri söyleniyor. Yunus Emre bir evrensel sevgi inancı ilân etmiş ve dinî törenler arasındaki fakların kendisini ilgilendirmediklerini, zira "her dinin bizim için değerli olduğunu" açıklamıştı. Toplumun Türk kesimi derviş tarikatlarının ve şeriatın uzak kalan babaların, şeyhlerin, dedelerin etkisi altındaydı. Onlar şarap içerler, camiye, mescide ender giderlerdi, hem şamandılar, hem de aynı zamanda büyücü, hekim ve şairdiler. Fakat müminleriyle beraber derinden dindar oluyorlar, fetih savaşlarına gönüllü katılıyorlar ve işlerin yürütülmesinde söz hakkı iddia ediyorlardı. Hükümdarlarla işbirliğinde bulunuyorlar, onların propagandasını yapıyorlar, hükümdarlar da buna karşılık onları ve tarikatlarını bol keseden destekliyordu. Kültürde ve günlük yaşamda bir tür kahramanlık havası hakimdi; toplumun kendine güveni günden güne artıyor ve askerî girişimlere katılanlar gittikçe çoğalıyordu. Her ne kadar belirleyici ideolojiyi halka özgü anlamıyla gaza teşkil ediyorsa da, uygulamada yöneticiler Hristiyanları kazanmaya çalışıyorlar ve bunu bir sıra jestle vurguluyorlardı. Anadolu'da iki yüz yılı aşkın bir süredir bir arada yaşadıkları sonra buranın ahalisi aynı şekilde her iki taraf ile işbirliğine meyliyor. Bu davranış sonuçsuz da kalmıyor. Roma kilisesiyle union görüşmeleriyle çıkış yolu bulmaya çalışan Bizans imparatorları giderek tek başlarına kalı-

yorlar, kilise ve halk kitleleri Latin Hristiyanları yerine Osmanlılardan yana yer alıyor. Doğu Ortodoks Kilisesi Sultanlardan iki bakımdan yarar umuyor: 1. Hakimiyetleri altında, kilisenin çıkarlarına, Bizans imparatorlarına bağlı olmaları halinde başarabileceklerinden daha etkili bir biçimde geçerlilik kazandırabilirler; 2. Bütün Doğu Hristiyanları üzerinde manevi hakimiyetlerini sağlayabilirler.

Gittikçe karmaşıklaşan Osman eli'nde 14. yüzyılın son otuz küsur yıllarında, sonrası ne olacak, sorusu gittikçe daha açık bir biçimde ortaya çıkıyordu. Acaba, egemenliğin çok tarafa bölündüğü, mezhep farklılığını aşan tasavvufun hakim olduğu "barbar" beylik kalacak mıydı? Çünkü bu tip düzenlerde, bin bir çeşit grup çıkarının eninde sonunda geleneksel politik bölünmeyi doğuracağı, sonunda fetihlerin duracağı ve bunu duraksamanın, ardından da dağılmanın izleyeceği muhakkaktır. Yoksa, burada organik bir bütünlük göstermeksiz yan yana yaşayan strüktürleri tepeden inme zorlamalarla birleştirerek, Sünnî İslâm'ın koruyucu kanatları altında evrensel dünya dinlerinin yan yana yaşadığı, egemenliğin askerî kuvvet üstünlüğüne sahip olan hanedanın elinde bulunduğu ve dünya hakimiyetinin hedef alınabileceği Selçuk ve Bizans imparatorluklarını mı canlandıracaklardı? Seçim yapma zorunluğu hükümdar sülâlesini ve yönetici tabakaları da bölmüştü, her iki eğilimin de taraftarları vardı. Her vaziyette I. Murad (1362-1389) ile I. Bayezid (1389-1402) İmparatorluk yolunu seçti ve hakimiyet teşkilâtını değiştirmeye yönelik ilk (ve daha sonra görüleceği gibi sonucu belirleyen) adımları attılar. Gerçi toplumun tepkisi devleti neredeyse yok ediyordu ama, yeni kurumlar (ve her şeyden önce de *kul* sistemi) sayesinde devleti kurtarmayı ve sonra da 15. yüzyılın ikinci yarısında o zamana kadar alınan sonuçları pekiştirmeyi başardılar. Ardından 1453'te İstanbul'un fethi ile hanedanın itibarı zirvesine ulaştı, sonuç kesinleşti: Osmanlı devleti, Bizans ve Orta Doğu İslâm imparatorluklarının mirasçısı oldu.

II. Mehmed (1451-1481) ve oğlu II. Bayezid'in (1481-1512) teşkilât faaliyetleri sonucunda seçenekler devletinden bir patrimoniyal dünya imparatorluğu doğdu ve 15. yüzyılın sonundan 16. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık yüz yıl yaşadı. Bu döneme "klasik" Osmanlı dönemi deniyor ve bunun özellikleri genelde bütün Osmanlı tarihine yaygınlaştırılıyor. Bu yüz yılın olgularının en temel belirtisi, kul ordusuna dayanarak egemenliği elinde toplayan, toplumu, ekonomiyi ve mülkiyeti devlet denetimi altına alan, hükümdar hanedanının muazzam hakimiyeti idi. (Burada bir noktaya işaret edelim: Politik iktidarın ele geçirilmesine kıyasla mülkiyet sorununun ikinci derecede bir sorun olduğuna Osmanlı tarihi eşsiz bir örnek vermektedir.)

* Makalenin birinci kısmı önceki sayıda (Török Füzetek VIII/4 2000) yayımlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca yapısal unsurları şunlardır:

1. Prebendalizm sisteminin, yani devlete hizmet edilmesine karşılık verilen vergi kaynaklarının (askeri dirliklerin) ağır basması. Buna Osmanlı dünyasında genel bir deyişle *tımar* deniyor ve bu aynı zamanda tarımsal üretimin politik gözetim aracı da oluyor. Tımar ve *zeamet*lerin kayıtları *tahrir* sistemi ile (sancaklarda sayım yoluyla) yapılıyor.

2. İmparatorluk, Braudel tanımlaması anlamında, bağımsız bir "ekonomi-dünyasıdır" (économie-monde), yani fiziksel bakımdan geniş alana sahiptir, bu alana politik olarak hükmetmek, bunu dış etkilerden korumak yeteneğindedir; bu ekonomik alan, üzerinde uluslararası ticarete yer vermekle beraber, yalnız başına da işlemektedir. Bu çerçevede içinde el zanaatları ve ticaret de aynı şekilde devlet gözetimi altında bulunmaktadır.

3. Fiskalizm (devletin ekonomi politikası, gelirleri arttırma, iç ihtiyaçları karşılama amacı gütmektedir) ve redistribüsyon (merkez, üretilen gelirin elden geldiğince büyük kısmını kendine ayırmakta ve askerleri ile memurları arasında dağıtmaktadır). Devletin kamu fonksiyonları, vergilerin toplanması, ayrıca ulûfe ödenmesi ve tımar, zeamet ve hasların idare edilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu ve prebendalizm, iltizamın yaygınlaşması ve bürokrasinin artması sonucunu doğurmaktadır.

4. Çifte hukuk sistemi. Bu düzende şeriat en başta günlük yaşamı (ceza hukuku, aile hukuku, miras hukuku vb.); Sultanın kanunları ise devlet kesimi (ordu), dinî hiyerarşi (!) ve ekonomi ortamını (vergilendirme) düzenlemektedir. Dünyevî kanunların hiç olmazsa biçimsel olarak İslâmlaştırılması yolunda çabalar artmaktadır.

5. Dervişlerin yerini giderek şeriat adamları almaktadır. Bunlar Müslüman toplumun merkezden tayin edilmiş manevî yöneticileri olacaktır ve onlar Sultanın kanunlarıyla oluşturulan hiyerarşiye zorlanmaktadır. Bunların yedek kadrolarını sağlamak için yüksek öğretim kurumları kurulmaktadır (Sahn-ı semân, Süleymaniye vb.). Dervişler devletin denetimindeki örgütlere yöneltilmektedir (Bektaşî tarikatının kurulması, Halvetî tarikatının desteklenmesi gibi).

6. İmparatorluğun başkenti, aynı zamanda üç büyük dünya dininin, İslâm'ın, Hristiyanlığın ve Museviliğin merkezi; yöneticilerini padişah tayin ediyor. Şeyhülislâmın yetki çevresi genişletilerek, Hristiyanlıktaki papazlık düzenine benzer bir yapıyı Müslümanlık'ta da kurma denemesine girişiliyor. İslâm, her şeyden önce elit tabakasının biçimlendirilmesine hizmet eden bir kültürel araç, devlet evrenselliğinin garantisi.

7. Hanedana sadık bir "saray-sınıfı". Bunların çoğunluk Türk olmayan erkek üyeleri saray mektepleri tarafından; kadın üyeleri de harem tarafından, aynı dünya görüşü ve kültür temelinde yetiştiriliyor. Elit tabakanın, kendine mahsus dili (Osmanlıca), kendi yüksek kültürü (edebiyat, mimarî, sanatlar), kendi özdeşliği oluyor ve bunlar

vasıtasıyla toplumun çoğunluğundan kesin bir biçimde ayrılıyor. Toplum iki kısma, yani vergiden muaf askerler (bürokratlar da bunlar arasında) ile üreten-vergi veren reayaya bölünüyor. Türk unsurlar elitin gözünde ikinci dereceden tebaa durumuna düşüyor ve bunların devlet kurumlarından uzak tutulması tavsiye ediliyor.

8. Ücretli kul ordusunun sayısı ve gücü gittikçe artıyor. Fakat taşradaki sipahi kuvvetleri bir ölçüde bunlara sınır çekiyor. Bu sözde-denge durumu, hanedanın hareket özgürlüğünün başlıca kaynağı ve güvencesi oluyor.

9. Dinsel yerine pragmatik meşruluk. Hanedan kendi hakimiyetini, en başta uygarlık performansına, toplumsal barış ve adaletin (bu deyim altında anlaşılması gereken vergi mükelleflerinin yaşam güvencesinin) korunmasına dayandırıyor.

10. Sistemin nispeten kapalı olmasına rağmen, idareci tabaka Hristiyan dünyasıyla canlı kültürel ilişkilerde bulunuyor. Fatih, saraya İtalyan ve Yunan sanatçıları davet ediyor; II. Bayezid, bir köprüünün planını yapması için Leonardo da Vinci'ye başvuruyor; Sultan Selim kadın akt heykellerinin koleksiyonunu yapıyor; Sultan Süleyman'ın sarayı Venedik kuyumcularının en büyük siparişçisi oluyor. İmparatorluk kısa zamanda ateşli silahların yapım ve kullanımına hakim oluyor, savaş tekniğindeki değişiklikleri esneklikle izliyor.

Bu yapı ve bitmez gibi görünen güç kaynakları, imparatorluğu öncekilerden de daha saldırgan yayımlara özendiriyor. Fatih Sultan Mehmed zamanında 850.000 km² olan toprak büyüklüğü, Sultan Selim zamanında 1,5 milyon km²-ye, Kanunî Süleyman zamanında 2,5 milyon km²-ye çıkıyor; nüfusu ise 16. yüzyılın başlarında 12-13 milyon iken, yüzyılın ikinci yarısında 15-20 milyona ulaşıyor; devletin yıllık geliri ise 4-5 milyon altın civarındadır. Bu "dünya imparatorluğu"nun sultanları Osmanlı tarihinin en büyük fatihleri. İran körfezinden Macaristan'a, Kırım'dan kuzeybatı Afrika'ya kadar ele geçirilebilecek bütün alanları hakimiyetleri altına alıyorlar. 1510-20 yıllarında Osmanlı dünyası - çağdaş Avrupa'ya benzer biçimde - âdeta Mehdi'yi beklerken, Babî'î'nin efendileri uygulamada dünya hakimiyetini gerçekleştirmeye girişiyorlar. Böylece batının Hristiyan dünyası, her şeyden önce de Macaristan ve Habsburg İmparatorluğu saldırganlığa hedef oluyor, Buda ve Viyana muhasarasına sıra geliyor, Akdeniz'de hakimiyetin sağlanması öne geçiyor.

Ne var ki daha bu dönemin ortalarına yaklaşırken (1540-50 yıllarında) dünya imparatorluğunun dış ve iç duvarlarında geniş çatlaklar baş gösteriyor ve ondan sonraki on yıllar boyunca en önemli yapısal unsurlar arka arkaya çöküyor. Zira, seçkin güç kaynaklarının dahi batılı düşmanları yenmeye yetmediği ortaya çıkıyor. Fetihler aksadıkça, fazla büyütülmüş olan ordunun iase ve ibatesi gittikçe zorluklarla karşılaşılıyor. 16. yüzyılın ortalarında sadrazamlardan biri, Saray'ın 15000 ücretli askerini beslemenin gerçekten bir kahramanlık olduğu yolunda uyarıda bulunuyor. Üstelik - zamanın Avrupa'sında olduğu

gibi – hızlı nüfus artışının yarattığı fazlalık da yaşamını orduda sağlamayı deniyor. Bütün bunlar, zaten meşbu durumda olan tımar sistemini muazzam bir baskı altına alıyor. Bu sistemi ayrıca bir dış olgu daha, yani Avrupa'daki "askerî devrimin" (ateşli silahların, piyade birliklerinin) yeni taleplerine cevap verememesi de sarsıntıya uğrattırıyor. Yönetim, yeniçerilerin sayısını arttırmaya, onları tüfekle donatmaya mecbur kalıyor ve bu da dayanılmaz mali yükler yaratıyor, devamlı bütçe açığına neden oluyor. Avrupa'daki teknik değişimlere ayak uydurmayı (giderek başarısızlıkla) denedikçe, bunun toplumsal sonuçlarını, yani her tarafta ateşli silahların yayılmasıyla birlikte gelen çeteciliği ve isyanları da üstlenmek zorunda kalıyor (bu bakımdan Çin'den farklı davranmış oluyor, zira orada tam da bunun doğuracağı sonuçları dikkate alarak ateşli silahları kullanmaktan vazgeçiyorlar).

Fakat yalnız askerî devrim değil, şekillenmekte olan Avrupa dünya ekonomisi de imparatorluğun kapalı yapısını zorlayarak açıyor. Her ne kadar Osmanlı ekonomisi ancak 19. yüzyılın başlarında dünya ekonomisine tamamen – fakat periferi olarak – dahil ediliyorsa da, daha 16. yüzyıldaki ilk etkiler, yiyecek (hububat) ve hammadde kaçakçılığının başlaması ve iç pazar ihtiyaçlarının karşılanmasının tehlikeye düşmesi muazzam sarsıntılar doğuruyor. Parasal süreçler – o zamana kadar da bir bütünlük gösteremeyen – Osmanlı para sistemini yüzyılın sonunda tarumar ediyor. Para sisteminin temelini teşkil eden akçe giderek öylesine değer kaybediyor ki, kısa süre sonra darp edilmesi de durduruluyor. 17. yüzyıldan itibaren imparatorluk artık faaliyetini Avrupa paralarıyla yürütüyor ve böylece idare merkezi ekonomiyi etkileyebilecek en önemli araçlarından birini kaybetmiş oluyor.

Bu değişiklikler, 1580–90'lı yıllarda hükümeti tımar sisteminden vazgeçmek zorunda bırakıyor ve böylece üçüncü dönem başlamış oluyor. Bu döneme, daha iyi bir deyim bulamayacağımıza göre, "karma şekiller" dönemi diyebiliriz; zira bu dönemde hem dünya imparatorluğuna, hem feodalizme, hem de kapitalizme özgü karakteristiklere aynı zamanda rastlanıyor. Tımar toprakları – daha doğrusu daha önce dirlik hakkına sahip olanların elinde bıraktıkları topraklar – miras bırakılabilir hale getiriliyor ve tımar isteminin merkezi denetimine hizmet eden tahrirlere son verdiriliyor. Reaya çiftliklerinin bölünmesine ve devlet adına faaliyet gösteren memurların, askerlerin eline geçmesine göz yumuluyor; Geç-Roma'nın *iugatio-capitatio* düzeninin Osmanlılaştırılmış biçimi olan ve küçük köylü üretimine dayanan üretim-vergileme (*çift-hane*) sisteminin dağılmasına izin veriliyor. Bunların izinde, yeni tip çiftliklerin, yani pazar için üreten özel toprak mülklerinin oluşması süreci hızlanıyor. Aynı zamanda malî idarenin desantralizasyonuna yöneliyorlar, vergi toplama yükünü elden geldiği kadar bunları kullanan memurlara, askerlere yüklüyorlar (*ocaklık* sistemi). Böylelikle redistribüsyon ilkesinden vazgeçiyorlar; bunun sonucunda

17. yüzyılın ikinci yarısında devlet, daha önceki %80'e karşılık "millî gelir"i ancak %25'ini kontrolünde tutabiliyor. Batının absölitist devletlerinin pratigini anımsatan yöntemleri uygulamaya başlıyorlar (memuriyetleri satışa çıkarmak, mallara el koymak, sikkeyi tağış etmek gibi), iltizam kurumunu yaygınlaştırıyorlar (17. yüzyılın sonundan itibaren bu da ömür boyu veriliyor). Sancak beyliği ve beylerbeyliği görevleri daha çok vergi tahsil dairesi düzeyine "alçaltılıyor". Değişikliklerden politika da etkisiz kalmıyor. Daha önceleri birlik halinde olan idareci sınıf birbiriyle yarışan fraksiyonlara bölünüyor, yürütme ve yasama merkezleri (devlet < harem) birbirinden ayrılıyor; devşirme-kul düzeni yavaş yavaş ortadan kalkıyor, zira kölelerin halefleri ile Müslüman toplum ordusu (hem de genişletebilecek biçimde) kendisi yeniden üretmek istiyor. Ekonomi ve maliyenin desantralizasyonu, politik desantralizasyon sonucunu getiriyor; vilayetlerde (kısmen merkezi ücretli ordunun orada hizmet eden üyelerinden) yerel "soylular" tabakası oluşmaya başlıyor ve bunlar gittikçe daha fazla devlet işlevine el atıyorlar. Zayıflayan merkez, İslâm özdeşliğini vurgulayarak kendini tatmin etmeye çalışıyor ve Müslümanların koruyucusu rolünü üstleniyor. Daha önce transmisyon rolünü yerine getiren ulema başına buyruk politik unsur haline geliyor, az sonra da yeniçerilerle ittifak kuruyor. Bu koalisyon, hanedanın kendisini de giderek daha büyük ölçüde kısıtlıyor, fakat aynı zamanda muhafaza altına da alıyor; zira, yeniçerilerin pek özel hukukî durumu (yasaların üstünde olması) ve çok uluslu imparatorluğun korporatif yağması ancak hanedana dayandırılarak sürdürülebilir.

Sünnî ulemanın güçlenmesi, "hanedan ordusu"nın çoğalması, imparatorluk dönemindeki yasallığının yok olması ve yeni toprak sahiplerinin büyük çoğunluğunun Müslüman olması, Hristiyan tebaayı adım adım yabancılaştırıyor ve bu da uzun vadede ağır sonuçlar doğuruyor. Nitekim Hristiyan tebaa 18. yüzyılda gittikçe ulus-devlet ideolojisinin etkisi altına giriyor ve imparatorluğun devamı artık çıkarlarına uygun gelmiyor. Öte yandan hanedan artık tepesine çıkan yeniçeri ocağını 1826'da kaldırmak zorunda kalıyor ve böylece ikinci geleneksel desteğini de kaybetmiş oluyor. Bunlar sonucunda imparatorluğu yenilemeye o şekilde girişiyor, kapitalist dünya pazarına o şekilde bağliyor ki, ne uygun bir orduya (yani çıkarlarına geçerlilik kazandırma yeteneğine) sahip, ne nispeten homojen bir nüfusa (yani toplumsal desteğe), ne de "Müslüman-Türk burjuva orta sınıfına" (yani sermayeye ve uygun bir toplumsal mantaliteye) sahip; zira tüccar-müteşebbis "aracı" tabakayı çoğunlukla Rumlar, Ermeniler ve Museviler oluşturuyor ve o zamanlar bunlar artık daha çok imparatorluğun Avrupalı rakipleriyle işbirliği yapıyorlar.

19. yüzyıla gelindiğinde, merkezi iktidar yapısı da ağır bir sakıncaya, modernleşmenin engeline dönüşüyor. Zira, devletin her şeye hâkim olma arzusu ve politik "hakların" dinî topluluklar arasında dağıtılması, – Vico'nun tasviri

deyimiyle – “şiiir toplumunu”, yani Orta Çağa özgü korporatif özelliğini koruyan ve üyeleri ancak ikincil biçimde *corpus politicum* üyesi olabilen ya da hiç olmayan bir toplumu muhafaza etmişti. Burada ne demek istediğimi, Milan Kundera’nın şu sözleriyle aydınlatayım: “Batı toplumu, kendini insan hakları toplumu olarak takdim etmeye alıştı. Ne var ki, bir kimsenin, daha hakları olmadan önce, birey olarak varlığını göstermesi, kendisini birey sayması ve başkalarının da kendisini birey saymaları gerekiyordu. Avrupa sanatının uzun uygulamaları ve özellikle okuyucusuna başkasını merak etmesini ve kendi gerçeklerinden farklı olan gerçekleri anlamaya çalışmasını öğreten roman pratiği olmadan bunlar gerçekleşmezdi. Bu anlamda ele alırsak, Avrupa toplumunu bir ‘roman toplumu’ olarak belirleyen ve Avrupa insanından ‘roman insanları’ olarak söz eden Cioran’ın hakkı var”.¹ Osmanlı fikir hayatı Avrupa’nın etkisiyle 19. yüzyılda romanı benimsemeye, onunla meşgul olmaya başladı. Buna rağmen imparatorluğun yıkılışına kadar şiir sanatı, önde gelen edebî sanat dalı olarak kaldı. İstanbul’un devlet görevlileri, daha 20. yüzyılın başlarında dahi, kendi şiir divanlarını oluşturmayı memuriyetlerinin, toplumsal mevkilerinin vazgeçilmez bir eklentisi sayıyorlardı. Yorumlara girişmek yerine, gene Kundera’yı anımsatayım: “... lirik konuşma tarzı ... totaliter dünya denen nesnenin ayrılmaz bir parçası: Bu dünya Gulag değil, ama öyle bir Gulag ki, duvarları şiirlerle kaplanmış ve duvarlarının önünde rakediyorlar”.²

Osmanlı’ların yenileşme çabalarının iflâsı ve imparatorluğun dağılması, her türlü modernleşme denemesi için çok çeşitli derslere örnek olabilir. Fakat, öyle görünüyor ki, en önemlisi şu: Bir siyasal antite’nin (devlet, imparatorluk, millet vb.) uzun vadede varlığını koruması ve rekabet yeteneğine sahip olması bakımından, istikrarlı, ekonomik ve politik güce sahip, sözü geçen antite’ye kültürel ve duygusal yönden bağlı olan orta sınıftan daha önemli hiçbir şey olamaz. Bu olmadığı takdirde yürünecek yol ancak, buyruklarla, politik ve ekonomik bağımlılıkla, kompradorla ve elbette yolsuzlukla döşenmiş, kenardan geçen yol olabilir.

Pál Fodor

(Çeviren: Yılmaz Gülen)

Prens II. Ferenc Rákóczi’nin doğum gününü anma töreni

Türkiye’de muhacerette hayata gözlerini yuman prensin 325. doğum yıldönümü dolayısıyla Rákóczi Federasyonu bir çelenk koyma töreni düzenledi. Parlamento binası önündeki atlı heykeli çevresinde düzenlenen törene, Rákóczi Federasyonu başkanı József Halzl, Türkiye Cumhuriyeti Budapeşte Büyükelçisi Ender Arat, Slovakya Cumhuriyeti Büyükelçisi Štefan Markuš ve Sınırlarötesindeki Macarlar Dairesi başkanı Tibor Szabó katılarak birer konuşma yaptılar.

Ekselans Ender Arat, özgürlük uğrunda mücadele eden büyük Macar tarihî şahsiyetini çelenk koyarak saygıyla andı ve Macarca yaptığı konuşmada şu sözlerle övdü:

“Rákóczi Demeği’nin Sayın Başkanı ve Değerli Üyeleri,

Sayın Parlamenterler,

Sayın Büyükelçi,

Sayın Bayanlar ve Baylar,

Sevgili Öğrenciler

Macar özgürlük savaşının kahramanı Ferenc Rákóczi’yi anmak ve hatırasını yaşatmak için düzenlenen bu törene geçen yıl ve daha önceki yılda olduğu gibi, bu yıl da katılmaktan memnuniyet duyuyorum.

Macaristan Parlamentosunun bahçesinde iki Macar kahramanının heykelleri bulunuyor. Bunlar Ferenc Rákóczi ve Lajos Kossuth. Her ikisi de Türkiye’de bir süre yaşadılar. Türk halkı Macar milletinin bu iki özgürlük kahramanına evsahipliği yapmış olmaktan şeref duymaktadır. Onun içindir ki Macaristan Parlamentosu önünde düzenlenen her tören Türk Büyükelçisi ve Türk halkını da duygulan-dırmaktadır.

Başbakan Sayın Viktor Orbán geçen yıl Mayıs ayında Türkiye’ye yaptığı resmî ziyaret sırasında Tekirdağ’ı da ziyaret etti. Tekirdağ’daki Rákóczi Müzesinde ve eskiden Macarların yaşadığı sokakta incelemelerde bulundu. Bu sokakta Macarların yaşadığı birkaç evin restore edilerek kültürel amaçlarla kullanılması projesini Türkiye Hükümeti de desteklemektedir. Böylece Ferenc Rákóczi ve arkadaşlarının hatırası çok daha iyi bir şekilde yaşatılmış olacaktır. Rodostó Vakfını bu çalışmalarından ötürü kutluyor ve başarılar diliyoruz.

Ferenc Rákóczi’nin aziz hatırası önünde bir kez daha saygıyla eğiliyoruz.

Teşekkür ederim.”

¹ Milan Kundera, *Elárult testamentumok* (İhanet edilmiş vasiyetnameler). Budapest, 1996, 11.

² Aynı eser, 147.

„Emlékezzünk eleinkről” Koszorúzás a Rákóczi-szobornál

A Rákóczi Szövetség egyik alapszabályában is megfogalmazott feladata, hogy ápolja és közvetítse II. Rákóczi Ferenc szellemi örökségét, mert úgy véli, hogy a fejedelem életműve, a szabadság kivívásáért folytatott küzdelme, a felekezeti toleranciát, valamint a régióban élő népek összefogását szorgalmazó és sürgető politikája az egységesülő Európa évszázadában különös aktualitással bír.

A szövetség első negyedéves programját így a vezérlő fejedelem születésének emlékére rendezett koszorúzási ünnepség zárta. A megemlékezés 2001. március 24-én szombaton, délelőtt 10³⁰ órakor kezdődött a budapesti Kossuth téren álló Rákóczi-szobornál.

Az egybegyűlteket először Halzl József, a Rákóczi Szövetség elnöke köszöntötte, majd Ender Arat, a Török Köztársaság és Štefan Markuš, a Szlovák Köztársaság nagykövete, valamint Szabó Tibor, a Határon Túli Magyarok Hivatalának elnöke mondott ünnepi beszédet.

Öccsellenciája Ender Arat, a Török Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott nagykövete a következőket mondta magyar nyelven:

„A Rákóczi Szövetség Tisztelt Elnöke és Tagjai,
Tisztelt Képviselő Urak,
Tisztelt Nagykövet Úr,
Tisztelt Hölgyeim és Uraim,
Kedves Diákok!

Nagy örömmre szolgál, hogy idén is részt vehetek a magyar szabadságharc hőse, II. Rákóczi Ferenc tiszteletére és emlékének továbbélésére rendezett ünnepségen, mint ahogy tavaly és tavalyelőtt is tettem.

Magyarország Parlamentjének kertjében két magyar hős szobra áll, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajosé. Mindketten Törökországban éltek egy ideig. A török nép megtiszteltetésnek érzi, hogy házigazdái lehettek a magyar nép eme két szabadságharcos hőseinek. Ezért van az, hogy a Magyar Parlament előtt rendezett ünnepség mindig meghatja a török nagykövetet és a török népet is.

Amikor Orbán Viktor miniszterelnök úr tavaly májusban Törökországban hivatalos látogatást tett, ellátogatott Rodostóba is. Megtekintette a rodostói Rákóczi Múzeumot és azt az utcát, ahol régen a magyarok éltek. A török kormány is támogatja azt a tervet, hogy ebben az utcában a magyarok által lakott néhány házat restaurálják, és kulturális célra megnyissák. Így Rákóczi Ferenc és barátai emlékét még megfelelőbb formában őrizhetjük.

Gratulálunk a Rodostó Alapítványnak, és munkájában további sikereket kívánunk.

Rákóczi Ferenc drága emléke előtt még egyszer tisztelettel meghajolok.

Köszönöm.”

Az ünnepségen a külföldi diplomáciai képviselők vezetői mellett több hazai és határon túli közéleti személyiség, társadalmi szervezet, illetve a Rákóczi nevet viselő település is részt vett.

A korábbi évek hagyományait folytatva a Rákóczi Szövetség a koszorúzásra meghívta a vele több éves partnerkapcsolatban álló felvidéki iskolákat, kulturális intézményeket, illetve a budapesti középiskolákat. Az idén több mint 50 szervezet, illetve intézmény helyezte el koszorúját a fejedelem lovas szobra előtt. Társaságunk nevében alelnökünk helyezett el koszorút.

Az ünnepi műsort a kassai magyar tanítási nyelvű Márai Sándor Gimnázium és Alapiskola Csengettyű kara, valamint szavaltat és Rákóczi fejedelem vallomásaiból előadott részletek tették teljessé.

A Rákóczi Szövetség a koszorúzási ünnepségen méltóképpen tisztelgett a fejedelem emléke előtt.

A Deák Ferenc-díjas Fodor Pál

A Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Fodor Pált, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársát Deák Ferenc kutatói díjban részesítette. Tagtársunkat 1999-ben kétszer is hallhattuk az Oszmán Birodalom sorsforduló címen szervezett előadássorozatunkban, s mindenkit lenyűgözött rendkívül gazdag ismereteivel, azok szellemes, ugyanakkor jól követhető tálalásával. Fodor Pál azon világviszonylatban is ritka oszmanisták közé tartozik, akiben megvannak a vérbeli történész erényei: míg mindig a tényekből, sőt a saját maga által újonnan feltárt forrásokból indul ki, azokat aztán koncepciózusan értékeli és rendszerezi, s így megalapozottabb és mélyebb szintézishez jut, mint elődei. Lényeglátás, leleményesség és sokoldalúság jellemzi minden írását. Személy szerint én azokat a tanulmányait olvasom a legnagyobb élvezettel, amelyekben ideológiai kérdéseket boncolgat, illetve a török állam felépítéséről, belső dinamikájáról, a struktúrák változásairól szól.

Véletlenszerű, de szerencsés egybeesés, hogy a nagyon is megérdemelt kitüntetéssel jóformán egyidejűleg hagyta el a sajtót az a könyv, amely Fodor Pál korábban kiadott magyar nyelvű szakkikkeitől nyújt bőséges válogatást. A *szultán és az aranyalma* cím találoan utal az őt régtől foglalkoztató kulcsfontosságú témakra: mi űzte-hajtotta a padisahokat új meg új hódításokra, mi volt az a *raison d'être*, amely háttérbe szorított minden más racionális megfontolást, s miként csapódott ez le Magyarországgal kapcsolatos politikájukban. A hetvenes években dúló Mohács vita lezárásának tekinthető a harmadikként említett tárgykörben az utolsóként készült nagylélegzetű dolgozata, amely azért különösen nagy teljesítmény, mert előtte történészeink színe-java megnyilatkozott már, de nem tudták megnyugtatóan tisztázni az oszmánok hozzáállását. Ez sikerült Fodor Pálnak, s nem csupán, sőt nem is elsősorban török források segítségével hívásával, hanem a különféle háttérű adatok koherens szemléletű, de nem erőltetett egymás mellé helyezésével.

Az öt nagy csoportba (struktúrák; ideológiák, hadszervezet, közigazgatás; kalózkod, tengerek; oszmán-magyar fordulópontok) osztott 20 tanulmány közül további kedvcsináló gyanánt még párra hívom fel a figyelmet, azzal a megjegyzéssel, hogy a többi sem kevésbé kötheti le érdeklődésünket: Állandóság és változás az oszmán történelemben; Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságutadatáról; Az oszmán pénzügyrendszer 16. századi válságáról. Megjegyzések az 1585–1589. évi leértékelésről; Egy antiszemita nagyvezír? Együttműködés és válság a 15–17. századi oszmán-zsidó kapcsolatokban; Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15–16. századi magyar közvéleményben; Adatok a magyarországi török rabszedésről; Máltai kalózkod, török rabok és francia kereskedők a Földközi-tengeren a 17. század elején; A Bécsbe vezető út. Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években.

Végezetül elnökségünk és tagságunk nevében szívből gratulálunk Fodor Pálnak mind a Deák Ferenc díjhoz, mind a szép kötetéhez!

☞ Dávid Géza

(A *szultán és az aranyalma* című kötet a Balassi Kiadó gondozásában jelent meg.)

Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció*

Az 1848–49-es szabadságharc leverését követően Törökországba több ezren menekültek, akiknek egy része Kossuthnak és szűkebb kíséretének az Egyesült Államokba történt távozta után is hosszabb ideig, esetleg életük végéig ott léltek új hazára. Sorsuk, illetve szerepük csak kevés ismert történetírásunk számára, bár közülük többen is formáltak nemcsak a magyar, hanem a török történelmet is.

A törökországi emigráció története

Az első menekültekről Fuád efendi, a Porta bukaresti megbízottja 1849. július 23-i jelentésében számolt be: 1120 főről tudtak, akik a vöröstoronyi csatát követően 1849. július 20-án török területre szorult katonákból kerültek ki. A menekülteket katonai őrizet mellett távolították el a határról. Augusztus 17-én Kossuth is átlépte a határt, akit Turnu-Szeverinbe, majd augusztus 22-én Vidinbe szállítottak, ahol nemsokára több ezer menekült gyűlt össze.

Azonnal megindultak a kiadatás körüli nemzetközi diplomáciai csatározások. A szabadságharc vérbe fojtói augusztus 29-én feltétel nélkül követelték a menekültek átadását, korábbi békékre hivatkozva, melyekben kölcsönös kötelezettséget vállaltak egymás menekülteinek be nem fogadására, illetve arra, hogy az ilyen személyeket távol tartják a határtól és őrzik őket. A békepontok között a török földre menekültek kiszolgáltatása is szerepelt, az iszlamizáltak kivételével. A cáriak számára a lengyel tisztek komoly veszélyt jelenthettek egy esetleges újabb lengyel felkelés alkalmával. A magyar szabadságharc leverésében szerzett tekintélyt felhasználva Oroszország ugyanakkor növelni kívánta befolyását Törökországban. Az angolok a török kormányt kezdettől fogva az orosz követelések elutasítására bíztatták; persze háborút nem akartak: a béke fenntartása mellett az egyensúly megőrzésére törekedtek. Török részről szintén az orosz befolyás növekedése jelentette a fő problémát. Az egyre feszültebb orosz–török viszony közelívé tette a háború kirobbanását, s ebben az esetben jól jött volna a cári csapatok elleni harcban már gyakorlatilag rendelkező magyar és lengyel tisztek támogatása.

Miután a török vezetés szeptember 10-én megtagadta a kiadatást, az oroszok burkoltan, de kategorikusan háborúval fenyegetőztek. Az angolok és a franciák azonnal segítséget helyeztek kilátásba Törökországnak egy konfliktus esetére.

Háborús évekkel a háta mögött Ausztria és Oroszország azonban nem kívánhatott összetűzni egy ilyen kérdés miatt az Oszmán Birodalommal és az európai nagyhatalmakkal. A törökök a kiadatás elkerülésére titokban az iszlám vallás felvételét ajánlották a menekülteknek, a korábbi békeszerződések szerint ugyanis az Oszmán Birodalom egyetlen muszlimot sem ad ki az oroszoknak, illetve az osztrákoknak. Az emigránsok viszont abban reménykedtek, hogy ez fogja megteremteni a casus bellit a szembenálló felek között.

„A magyar háború Törökországban fog folytatatni” — írta Andrassy Gyula. Az emigránsok kezdetben elutasították az iszlamizálást, de Bem viharos gyorsaságú áttérése után egyre többen lettek renegáttá. A török kormány ajánlata szerint pár hónap múlva mindenkit felmentettek volna fogadalmától. A renegátokat különválasztották a többiekől, egyenruhát, zsoldot kaptak — sokan ezért is tértek át —, amely lényegesen jobb megélhetést biztosított a tábor rossz körülményeinek képest. Az áttértek száma 250–350 fő lehetett.

Október 12-én Vidinben megjelent Hauslaub osztrák tábornok, aki hazatérés esetén amnesztiát ígért a legénységnek;

csak kényszersorozáson kellett részt venniük. Ugyanezeket a feltételeket kínálták a tiszteknek is, ha nem követtek el bűnt (ti. osztrák szempontból nézve), de ők csak közlegényként kerülhettek be a császári seregbe. Hauslaub október 22-én 3157 fővel indult vissza Magyarországra.

Október 30-án a lengyeleket, november 2-án a renegátokat, következő nap pedig az összes többi táborlakót — mintegy 1650 főt — az orosz határ közelsége, valamint a tél közeledte miatt Vidinből Sumlába indították. Vidinben 400–600 magyar fekszik tömegsírban, főleg a kolera és a tifusz áldozatai.

Ausztria és Oroszország az emigráció szétszórására törekedett. Hosszas alkudozások után megegyezés született arról, Kütahjában — tehát Kis-Ázsiában, távol az orosz és az osztrák határtól — telepítik le Kossuthot és más magas rangú vezetőket. A renegátokat a szíriai Aleppóba helyezték el. A három nagyhatalom a megegyezést követően, 1849. december 23-án újra felvette a diplomáciai kapcsolatot egymással, a török kormány pedig leszerelte tartalék katonai egységeit.

A szerződés értelmében Kossuth és 56 társa 1850. február 16-án indult útnak Sumlából és március 31-én érkezett meg Kütahjába. Később egyre több magyar utazott ide, egyrészt, hogy a kormányzót megvédjék az osztrák merényletektől, másrészt, mert onnan könnyebbnek vélték a továbbutazásukat Nyugat-Európába és az Egyesült Államokba. Kossuth javasolta a török kormánynak, hogy Izmir vidékén egy kiterjedt birtokot utaljon ki a magyar menekülteknek, és a berendezkedésre biztosítson segítyt a kolonizáció céljából. Az emigráció egybetartását szolgáló tervezetet ő maga készítette el, a városka alaprajzával együtt, s mintegy négyszázan kötelezték is magukat a letelepedésre. Megkezdtek a terület kiválasztását is. Az elképzelés végül osztrák tiltakozásra hiúsult meg.

1851. március 3-án az amerikai kongresszus mindkét háza olyan határozatot fogadott el, amellyel Kossuthot és környezetét meghívta az Egyesült Államokba. Az osztrákok heves tiltakozása ellenére hamarosan a török kormányzat is kijelentette, hogy az összes kütahjai internáltat elengedi. Végül Bécsben is belátták, hogy még mindig jobb, ha a magyar emigránsok Amerikába távoznak, mint ha az ország határai közelében maradnának. Már május 8-án Mészáros Lázárral az élen a kütahjaiak több mint fele és a lengyelek döntő része elhagyta a várost, továbbutazva Anglia felé. Egyidejűleg a török rendőrség valóságos hajszát indított az isztambuli és a burszai magyarok között, és akiket összegyűjtöttek, azokat kényszerrel behajózták. Kossuthék végül 1851. szeptember 1-jén távoztak el, s 8-án Gemlik kikötőjéből indultak útnak.

A renegátok egy részét, lényegében a magas rangú tiszteket, mint említettem, Aleppóba helyezték, élükön Bemmel. Itt eleinte fogolyként kezelték, mozgásukban akadályozták őket. 1850 októberének végén a nomád arab lakosság egy csoportja megpróbálta elfoglalni a várost. A török vezetés Bemhez fordult segítségért, aki teljhatalmat kért és kapott, majd a felkelést vérbe fojtotta. Bem ezek után teljesen visszavonult, búskomor lett, majd hamarosan betegség következtében elhunyt. Halála után a kíséretéből többen elhagyták Törökországot.

A török katonai szolgálatba állt tisztek általában ugyanabban vagy magasabb rendfokozatban szolgáltak, mint amelyet elérték a magyar szabadságharc alatt. A szolgálatról bármikor lemondhattak, s ekkor is tovább kapták járandóságukat. Az 1850–51-es boszniai lázadás alkalmával Ömer pasa seregében körülbelül 400 magyar is harcolt egy egységben — akikről Ivo Andrić Omér pasa című regényében is megem-

* A 2000. november 14-én elhangzott előadás szerkesztett változatával a Kossuth-emigráció törökországi befogadásának 150. évfordulójára emlékezünk.

lékezett —, de a háború után az erőszakos térítési kísérletek miatt a csapat felbomlott.

Az első isztambuli menekültek a Winkler-féle piemonti és velencei magyar légió katonái voltak, kb. 150 ember. Mel-
légük az Isztambulban élő magyarok közül még 250-en irat-
koztak fel, s újabb légiót alakítva az ifjú Orbán Balázs ve-
zetése alatt megindultak a magyarországi hadszíntér felé. Az
egység, miután Edirnéenél hírt kapott a világosi fegyverleté-
telről, szétszéledt. A legtöbb emigráns Isztambulban gyűlt
össze, ahol a legváltozatosabb módon próbáltak megélni.
Gyülekezőhelyük Orbánék háza volt. A magyar kolónia ak-
tívan segített az emigránsoknak munkát találni, elhelyezked-
ni. Számosan hajóslegénynek, festőnek, kőművesnek álltak.
A szultán osztrák származású főkertésze hat menekültet
alkalmazott a szultán beiktatási kertjében. Keresettek voltak
a magyar kocsisok is. Többen üzleti vállalkozásokba kezd-
tek a még otthonról kimenekített vagyonukból vagy in-
nen-onnan összeszedett pénzből. A legtöbb vállalkozás
azonban kudarcba fulladt, s az egyre nehezebbé váló meg-
élhetés elől számosan hazatértek vagy továbbálltak nyu-
gatnak.

Az emigránsok 1851. május 15-én Magyar Egyletet is
alapítottak baráti összejövetelek tartása és segélyezés céljá-
ból, melynek titkára Orbán Balázs lett. Az egyletnek ekkor
78 rendes és 26 tiszteletbeli tagja volt. Magyar, olasz és fran-
cia isztambuli lapokat járattak, sőt egy saját költői és prózai
lapot is kiadtak, amelyből eddig azonban egyetlen példány
sem bukkant elő. Az említett évben az osztrák követtség saját
fegyveres katonáival lerohanta az egylet házát, és az ott talált
írómányokat és kis könyvtárat elkobozta. 1856-ban Tüköry
Lajos egyik levelében arról ír csodálkozva — jellemezvén
az akkori viszonyokat —, hogy az egylet báija verekedés
nélkül végződött. 1857-ben a felbomló félben lévő egyesület
távolai székházában adtak szállást Vámbérynak. A szétesés
végül az általános szegénység és a pártoskodás miatt követ-
kezett be.

A magyarok Keleti Magyar Protestáns Colonia néven hit-
közösséget is létrehoztak 1854. december 10-én, Galatán.
Legfontosabb feladata egy iskola megteremtése volt. Ennek
érdekében az amerikai, angol és skót egyházakhoz fordultak.
Kérvényezték amerikai védnökség alá helyezésüket, amelyet
meg is szereztek. A hitközségi tagok amerikai útlevelet kap-
tak, amellyel az egész ország területén és külföldre is sza-
badon utazhattak.

A krími és az olaszországi események szétszórta nem-
csak az emigrációt, hanem a protestáns közösséget is. Egy
visszaemlékezés szerint 1864-ben már csak tízen maradtak
összesen, s ebből is csupán négy volt protestáns. Nem volt
saját telkük és házuk. Azok, akik Isztambulban maradtak, a

holland imaházba jártak. 1863-ban már más forrás szerint
sem volt külön „gyűlése” a magyaroknak, hanem a német
Teutoniában gyülekeztek.

A fentiekén kívül az Oszmán Birodalom számtalan helyén
bukkanhatunk magyar menekültekre. Várnától Sumlán ke-
resztül Bejrútig, Kairóig, Alexandriáig találkozhatunk honfi-
társainkkal.

Az emigránsoknak a szabadságharc újrakezdésébe vetett
reménye a krími háború idején éledt fel. Egy ilyen konflik-
tusra vártak már menekülésük kezdete óta. Sok magyar azon-
nal jelentkezett katonai szolgálatra. A török hadvezetés Klap-
ka Györgyöt kérte fel a dunai hadsereg főparancsnoki tisztére,
miután azonban Ausztria cserbenhagyta orosz szövetségését
és a fegyveres semlegességet választotta, a török kormány
nem kívánta terhelni Ausztriával való viszonyát, ezért Klapka
végül is nem kapta meg beosztását, sőt több magyar tiszte-
t az európai seregrészből is eltávolítottak. A magyar katoná-
tisztok számtalan helyen teljesítettek szolgálatot. Az európai
csapatoknál a híres Ömer pasa vezénylete alatt harcoltak,
majd vele együtt vonultak a Krímbe; a pasa háziorvosa is
magyar volt. Többen részt vettek a cserkesz háborúban is.
Legtöbben a Kaukázus előterében harcoltak. Itt szolgált
Guyon Richárd, Kmety György, Kohlmann József és Frits
Gusztáv is. Guyont 1853 októberében vezérkari főnökké ne-
vezték ki. Leghíresebb cselekedetük Karsz várának, melynek
Kmety volt az egyik parancsnoka, az utolsó pillanatig való
védelme volt. Az erődtámenyt csak azért adták fel, mert Sze-
vasztopol bevétele és a várható közeli béke miatt felesleges
lett volna a további véráldozat. Azok az emberek, akik jól
beszéltek a török mellett több idegen nyelvet is, tolmácsként
nyertek alkalmazást magas rangú tiszteknél. Sajátos résztve-
vői is voltak a háborúnak, a markotányosok. Tekintélyes szá-
mú magyar fektetett be pénzt, nagy hasznot is szereztek, de
megtartani nem tudták. Legtöbben úri passziókra verték el
jövedelmüket, s a békekötés után hamarosan újból elszegé-
nyedtek. Az előrelátóak földet vettek vagy valamiféle vál-
lalkozásba kezdtek, több-kevesebb sikerrel. Miután azonban
1856-ban az emigránsok részére általános amnesztiát hirdet-
tek, sokan hazatértek.

A béke után újra a megszokott életüket élték a magyarok.
Sokan azok közül, akik még nem tértek haza, az itáliai ese-
mények hatására a megalakuló magyar légióba sietettek, és
tevékenyen részt vettek a harcokban. Az olasz események,
az otthoni enyhülés után Törökországban már csak azok ma-
radtak, akiknek egzisztenciája török földhöz kötődött. Az
emigránsok maradéka a kiegyezés után hazatért. 1867-ben
„az emigráció létezési alapja megszűnt, tizenhatsz év küz-
ködés, hányattatás után megöregedve, megtörve, anyagi ér-
dekeiket elhanyagolva haza térhettek... meghalni!” — írja
keserűen Veress Sándor.

Nem maradhat válasz nélkül az a kérdés, hogy mit adtak
az emigránsok befogadó, második hazájuknak. Leglátványo-
sabb tetteiket kétségkívül a hadszíntereken hajtották végre:
az ellenség a török győzelmeket már-már közmondásszerűen
a magyar katonatisztoknak tulajdonította. Ennek köszönhe-
tően többen értek el magasabb katonai rendfokozatot is, éle-
tük végéig szolgálva az Oszmán Birodalomnak. Az emigránsok
között számos iskolázott ember volt, akik a török reform-
korban, a Tanzimat-korszakban szellemiségükkel és tudásuk-
kal hozzájárultak a változásokhoz. Nem egy bejáratos lett a
szultáni udvarba, többen orvosként, mérnökként dolgoztak.
Leszármazottaik között található a századforduló legjelentő-
sebb török költője, valamint az az Enver pasa, aki II. Ab-
dülhamid szultán bizalmasa volt, s hitbuzgó muszlim létére
keresztényekkel barátkozott, bort ivott és magánéletében Ed-
wardnak nevezte magát. Hazánk neves fiai közül Veress End-
re történetesen lehet kiemelni. A török kormány is nagyra ér-
tékelte a magyarok szolgálatait, amelyet például Bem és
Kmety hivatalos állami temetése mutatott meg, vagy a ren-
geteg katonai kitüntetés.

Csorba György

A Hagia Szophia közelében, repre-
zentatív, történelmi környezetben
kedvezményes árral szeretettel vár-
ja a Magyar–Török Baráti Társaság
tagjait az AND HOTEL.

A hotel éttermében kifogástalan kiszol-
gálás és csodálatos körpanoráma ki-
látás nyílik a városra.

Cím:

Yerebatan Cad. Cami Çikmazı No. 40.

Sultanahmet — İstanbul

Telefon: (90-212) 5120207

Fax: (90-212) 5123025

Szobafoglalás: (90-212) 5207676

Tárlatulajdonos: Remzi Erbaş

Szigetvár visszafoglalása után

(avagy egy kirándulás hiteles története)

Kedves Olvasó!

Mindenekelőtt, szeretettel üdvözöllek ezen a verőfényes, szikrázó napon, melyen ezt a pár sort lejegyeztem. Vasárnap este Allah vagy Isten akaratából szerencsésen érkezünk vissza a kirándulásról, melyen az idő végig kegyes volt hozzánk, így a szó szoros értelmében felhőtlen kikapcsolódás volt ez az út mindenkinek.

De, hogy az elején kezdjem, Baráti Társaságunk, sokunk régi ismerőse és barátja Horváth László tiszteletbeli török konzul úr szívélyes meghívására és vezetésünk általános tevékenységének köszönhetően jött össze.

Autóbuszunk a Hősök teréről indult, ilyenkor még kissé hűvös februári szombat reggelen. A kis csapat összetétele, hűen a Magyar-Török Baráti Társaság nevéhez, kikből is állt volna, ha nem magyarokból és törökökből. Életkor tekintetében akár egy emberöltő pillanatképe is lehetett volna, hiszen a nyolchónapostól a nyolcvanévesig képviselve volt minden korosztály. Már az autóbuszon nagyon jó hangulat alakult ki, hiszen régi ismerősök üdvözölték egymást, és őszinte barátsággal ismerkedtek az újjakkal.

Kedves vendéglátónk a konzul úr és Pethő Sándor barátunk — pár kilométerrel majdani szállásunk előtt — már vártak bennünket, ezzel is mintegy megrövidítve a találkozásig szükséges időt.

Szálláshelyül a Zselic völgyében meghúzódó szentmártonpusztai Vítal kastélyszálló szolgált. A „kastély” — amit az avatatlan szemlélő első ránézésre inkább egy szép nemesi kúriának vélne — a domboldalon áll festői környezetben, és innen nézte a lába előtt kanyargó úton érkező lelkes kis csapatunkat. Ez lesz az elkövetkező két napban, rövid portyáink kiindulási és menedéket adó helye.

A találkozás öröme a barátság oltárán két áldozatot is bemutatunk. A keresztény és muszlim égiek tiszteletére, egy disznó és egy birka fejezte be dicsőséggel földi pályafutását, szorosabbra fűzve ezzel a két nép barátságát, melynek ékes bizonyítéka a húsukból készült és közösen elfogyasztott vacsora volt.

Addig azonban még előttünk állt Szigetvár meghódítása, bár úgy gondolom inkább Szigetvár hódított meg minket bájaival, a templommá átalakított Ali pasa dzsámival, melynek kupolájából a Dorfmeister István keze nyomán meglevenedő régmúlt idő törökjeinek és magyarjainak, akkor még nem annyira a baráti kapcsolatokat hangsúlyozó képei tekintettek le ránk.

A szeszélyes kora tavaszi szélről átfújt kabátunkat a Szigetvártól nem messze eső Novák borospincébe vittük felmelegíteni. Itt igazi királyi fogadtatásban volt részünk, ugyanis a turbéki királyleánka várt minket, melyből egy jó fél liter

elfogyasztása után, nem csak a kabátunk, de mi is átmelegedtünk, és pirosra gyúlt arccal mélyítettük tovább a népek közötti barátságot.

Szálláshelyünkre visszatérőben, félúton megálltunk egy főhajtásnyi időre és koszorúval tisztelegtünk a nagy elődök szobrainál, a Török-Magyar Barátság Parkjában. Elsőként csodálhattuk meg a sötét éjszakából kiemelkedő, fenségesen megvilágított park építményeit, a Nagy Szulejmán és Zrínyi Miklós szoborpárost.

Az igazi meglepetés azonban még hátra volt, mert visszatérve portyánk kiindulási helyére, a bőséges vacsora elfogyasztása után, a kastély egyik szobájában ottfedelve, vagy talán a falakon levő festmények egyikéről lépett le, nem tudom, de egy igazi hús-vér hastáncosnő kápráztatott el bennünket való bájaival és táncával. A hamisítatlan török zene és a látvány, azt hiszem bármely török pasa lakomájának díszje lehetett volna, és bizonyára a hetedik mennyországban érezte volna magát az igaz hitű

szerencsés. Bódulatunkból magunkhoz térve, tényleg csak mintegy a barátság serpenyőjének másik felét ellensúlyozandó, magyar nótákat énekeltünk éjjelig.

Másnap reggel az előzményekhez képest frissen ébredtünk, de azért, hogy ezt a kívülálló is elhiggye, ittunk egy jó erős kávé.

A vasárnapi program egy kis természetjárás volt, melyhez segédeszközüln lovas kocsik és kisvasút szolgált. A kis nosztalgiaútvonal végállomásáig, Sas-rétig vitt minket, ahol sétáltunk egy keveset, és a romantikus lelkületűek hóvirágot szedtek. A környezet igazán festői, hatalmas fák és a dombok közt egy tavacska. Időközben a két kocsiból álló szerelvényünk is megfordult, és csak arra várt, hogy felszálljunk. Ezt a kis egészségügyi sétát megkoronázva, vagy ellensúlyozva, ki-ki ízlése, vagy hite szerint egy jó adag töltött káposztával, illetve birkapörkölttel fejezte be.

Most vettük csak észre, hogy elrepült a két nap! Már csak a búcsú pillanataira futotta ittlétünkéből.

Azt hiszem a török-magyar barátságról szóló képzeletbeli könyvnek ez a kirándulás emlékezetes fejezete lesz, és remélem, még sok ilyen ehhez hasonló résszel fog gazdagodni.

Néhány szerencsés tagtársunk Módenszieder Jánosnak, a Szigetvári Török és Dél-Zselic Területfejlesztési Társulása Kistérségi Iroda vezetőjének szakszerű, lelkes idegenvezetésével megtekinthette a mintaszerűen működő erdőgazdaság munkaterületeit és a Kaposvári Egyetem vadgazdaságát. A csodálatos természeti környezetben tenyésztett szarvasok és vaddisznók megtekintése felejthetetlen élmény volt. Nagy kár, hogy buszforduló hiányában ezt a kitűnő vadtenyésztő helyet csak egyéni turisták látogathatják.

☞ Kovács Attila

